

רק הדר בלבד?

חאת שלום סטארב

הרקדן-הגבר אינו חייב כלל לשיר בשעת המחול. תמיד מצויים שני אחרים שתפקידם לספק את המיקצב והתמליל. המלים אינן משתנות לעולם, והזמר עשוי לעבור ממנגינה למנגינה, וממיקצב אחד למשנהו, תוך כדי שירת פיוט אחד. אותה שעה מאלתר הרקדן את מחולו, בתוך התחום המסורתי של אוצר התנועות המקובל.

לעומת זאת, האשה המכה בתוף אינה משנה את נעימתה ואת מיקצבה במשך הזמר כולו. במקרים מסויימים בהם נכחת, התמידה המתופפת-הזמרת בנעימה אחת ובמיקצב קבוע במשך מחצית השעה ויותר, ודבר זה אינו בלתי רגיל. הרקדנית היא בה בשעה גם המזמרת. וכפי שכבר ציינתי, הן נוהגות לאלתר את המלים. נשים מסויימות נחשבות לרקדניות טובות דווקא בשל כשרונן להמציא מלים שהכל נהנים מהן. מרכיבים אלה מגדירים היטב את הקריטריונים השונים בהם יש למוד את מחולות-הגברים ואת אלה של הנשים: נעימות הגברים, מיקצביהם ותנועותיהם משתנים כל העת, שעה שמילות המיזמורים קבועות; לנשים מנגינות, מיקצבים ותנועות קבועות, שעה שהמלים המושרות מישתנות תדיר, ומספקות את הגיוון.

מחולות-הנשים והשירים המלווים אותם הם בעלי מבנה אנטיפונאלי, ז.א. בית ובית חוזר, המושר על-ידי זמר שני או קבוצה שניה. בכלם ניכר יסוד של זיקת-גומלין בין שתי קבוצות הזמרים או הרוקדים. הנשים הקשישות, רק לעיתים רחוקות הן רוקדות בשורה אחת בת יותר משתיים או שלוש נשים. הן ניצבות בשורה, קרובות מאוד זו לזו, עד שכתפיהן נוגעות ממש זו בזו. השורה האחת ניצבת מול השניה, ושני מרת על מקבילות זו כל עת המחול. שעה שהן מבצעות את הצעדים, השורות נעות לאיטן, כך שכמעט אינן מבחינ בכך, בכיוון השעון או בכיוון נגדו, בהתאם לצעד המבוצע. אפשר לחלק את מחול-הנשים התימני לשתי קבוצות: האחת הכוללת את אלה בהם אין הצעד מישתנה שעה שהזמרת שרה, והאחרת — בה הצעדים מישתנים תוך כדי שירה. במקרה השני הרוקדת מחוללת במקומה כל עוד היא שרה, ושעה שהקבוצה השניה עונה לה, היא ממשיכה בצעדיה, אבל נעה קדימה ואחורה.

לעיתים קרובות מאריכים הזמרים במלה האחרונה של הבית, והקבוצה העונה מצטרפת לשירת אותה מלה, וממשיכה משם את הפסוק שלה. חפיפה זו ניכרת גם בצעדים, כך שהקבוצה השרה עוברת לריקוד בו-זמנית עם הקבוצה שרקדה, הממשיכה את הזימרה.

הנשים נוטות לשמור על סדר מסויים של מחולות, כפי שנוכחתי, אולם הן עצמן אינן יודעות להסביר את סיבת הדבר, הן נוהגות להתחיל בספירה, מחול מן הסוג המישתנה בהתאם לאשה המזמרת. במחול זה יכולה רגל שמאל ויכולה רגל ימין להיות המתחילה, אך זה אינו משפיע על צורתם של צעדים, מימדיהם או כיוון התנועה.

לאחר הספירה באים שני מחולות, הימניה והשניה, שניהם מן הטיפוס שאינן נתון לשינויים. שני מחולות אלה דורשים דביקות רבה יותר בצעדים מסויימים וכיוון תנועה ספציפי.

מחולות הנשים התימניות הם חלק ממסורתה של עדה זו שעדיכ לא זכתה כמעט בתשומת-לב. * נהוג לעשות שימוש במסורת העדות השונות בישראל ולבנות מיסודותיהם מחולות-עם חדשים. מחולות העדות מוכרים לציבור הרחב גם ממופעים בימתיים. יסודות הפולקלור המסורתי נתלשים מהקשר המקורי והם משובצים במסגרות בימתיות מבויימות. העדה התימנית תרמה רבות בתחום זה. המחול התימני ידוע היטב לציבור, אבל מחולותיהם של זיקני-העדה, ואלה של הנשים התימניות הקשישות מוכרים אך מעט.

בני הדור הקשיש של העדה התימנית נשארו מופרדים מזהם התיים הכללי בארץ, וכן גם מחולותיהם, שאין בהם היסודות המבוקשים על-ידי הכוראוגרפים כדי ליצור מהם יצירות חדשות. מחולות-הנשים, למשל, הם איטיים, צנועים, עדינים, מונוטוניים, והרוקדות אינן יוצאות בשעת המחול מתחום של 2 מטר מרובעים.

מזה שנים רבות נוהגים להתייחס אליהם כאל „הד קלוש“ של מחולות-הגברים. אמת נכון הדבר, שמחולות הגברים תנועו-תיהם גדולות ונמרצות יותר, אבל אין דבר זה צריך לשמש קנה-מידה יחיד. אין לשפוט את מחולות-הנשים בקנה-המידה של מחולות הגברים, שפוט משום שלנשים התימניות קרי-טריונים משלהן, למוד בהם את מחולותיהן.

הנשים והגברים בתימן חיו, למעשה, בשני עולמות נפרדים. אולם יש תחומים חופפים בריקודי הגברים והנשים, ודבר זה פותח פתח להשערות מעניינות באשר למוצא המשותף של שני סוגי מחול אלה.

ההבדלים בין מחולות הגברים והנשים ניכרים מיד כאשר בוחנים את הליווי המוסיקאלי שלהם. השירים שלקולם רוקדים הגברים הם שירי-קודש, המכונסים בספר הדיוואן. מוטיבים חוזרים ששירה זו הם האהבה שבין ישראל לבורא, והגעגועים לצייון. לימוד התורה, ובכלל העיסוק בדת ובאמונה, הם במרכז חיי הגברים, משתקפים כאן היטב. הנשים, לעומת זאת, מזמרות בשפת החולין התימנית-ערבית, שעה שהגברים שרים בלשון הקודש. הנשים לא ידעו קרוא-וכתוב, ומיזמוריהן לא הועלו מעולם על הכתב. שיריהן עוסקים בחיי היום-יום, באה-בים ובקנאה, והם מושרים לכבוד הכלה או היולדת. זמרת טור-בה מסוגלת לאלתר תוך שירתה בתים המתייחסים למאור-רעות אקטואליים.

דוגמה טובה לכך אירעה בשעת חתונה שנערכה במידרן-עוז ביולי 76, יומיים אחרי „מיבצע יונת“ באנטבה. בין החיילים שהשתתפו במיבצע היה אחד מבני המושב. כשהוא חזר לכפר, ועבר ליד שמחת הכלולות בשעות אחרי-הצהרים, שילווה בו-במקום האשה ששרה אותה שעה לכבוד הכלה בית חדש במזמור, ובו הודיה לאל על שובו בשלום של החייל.

* רשימה זו מבוססת על עבודת-שדה שנערכה על-ידי במושב מידרן-עוז בין התאריכים יוני 75 ויולי 76. בעבודתי השתמשתי הן בראיונות, והן בכלים אחרים, כגון הסרט, הקלטה וכתבת-תנועה. אני שי מושב מידרן-עוז מוצאם מקבוצת כפרים דרומית ודרומית-מזרחית לעיר צנעא. בירת תימן. ניכרים הבדלים רבים במסורתן של קהילות שונות בתימן, ועל-כן הערותי מתייחסות לאיזור מוצא זה הסמוך לצנעא בלבד. (ראה „מחול בישראל 75“).

כדי לבחון זאת, ביצעתי לעיני הנשים צעד שכזה, אך במת-
כוון מבלי להעביר את רגל ימין לפני רגל שמאל. הן תיקנו
אותי באומרו, שאם רגל ימין לא תעבור לפני שמאל, לא
יהיה זה הצעד המסויים הזה. המחולות שמותיהם הם למע-
שה שמות השירים שלקולם הם נירקדים. על כן ברור שקיים
רצף מסויים של שירים המושרים בשעת השמחה.

לאחר שלושת המחולות שהוזכרו, באים אחרים, המבו-
צעים בהתאם לרצון הזמרות או הרוקדות. אלה כוללים שיר-
רים כגון זלעזל בדואייה (שמו של מחול זה לקוח משורות
הפתיחה של הזמר המלווה אותו, המספר על-אודות נערה
המתאוה לברוח עם בדואי), ליל'לילי, והואינו מחולות אלה
עדינים. תנועותיהם מאופקות והגו העליון רגוע. יוצא-דופן
הוא מחול אבשליה, זמר ומחול שמקורו בעיירה הקרובה
יותר לצנעא העיר. שיר זה מספר על נערה ושמה אבשליה,
שידעה לשיר ולרקוד להפליא. שיאו הוא מחול פראי של אחת
הנשים, הכולל תנועות מפותלות של הגוף, כששתי נשים
אוחזות ברקדנית, תומכות בזרועותיה, עד שהיא רובצת על
הקרע, וגופה ממשיך להתפתל מצד לצד.

במידת האפשר ניסיתי להתחקות אחר מחולות-הנשים הער-
ביות בתימן. כמובן רק מחקר-שדה בתימן עצמה יכול לספק
תשובה לשאלות אלה. אולם הנשים הקשישות במידר-עון
זוכרות היטב, ומסוגלות לשחזר, את המחולות של תושבי
תימן הערבים, שכניהן באותם ימים. כנראה שגם הנשים
הערביות רקדו במיבנים אנטיפונאליים, ואחזים מן המחולות
זהים לאלה של נשות יהודי תימן.

בהודמנויות מסוימות אין הנשים במושב מחוללות במיבנה
של שורות. כך בשעת הזפה, שהיא תהלוכת הכלולות. כשהן
מלוות את הכלה מביתה למקום החגיגה, מחזיקות נשים אח-

רות בידיהן נרות או זר-פרחים מסודר בצורה מיוחדת. בערב
טקס החינה (כאשר ידי הכלה נצבעות בצמח זה). אחת הנשים
אוחזות בקערת החינה ורוקדת עימה, שעה שתהלוכת הכלה
מתקרבת לחדר בו נערך הטקס. כל הנשים מקיפות אותה
במעגל, וממשיכות לרקוד בתצורה זו.

המעגל חוזר שעה שהנשים מגיעות עם הכלה לביתו של
החתן אחרי טקס הכלולות. רוב המחולות שתיארנו נירקדים
כיום רק לעיתים רחוקות. הם מבוצעים רק על-ידי הנשים
הקשישות, שנולדו והתחנכו בתימן. בטקס חינה טיפוסי הן תר-
קודנה רק כרבע שעה. אחר-כך הגברים והנשים רוקדים יחד,
כשהצעירים מצטרפים אליהם. לעיתים, בערב שבת בו נערכת
שמחת-כלולות, ימשיכו הנשים לרקוד עוד כשעה, כאשר
הגברים נמצאים לבדם בחדר אחר.

מחולות הנשים הקשישות לא עברו אל הנשים הצעירות
יותר. מחולן של אלה מהיר יותר, בדרך-כלל, אם כי יסודות
הזימרה שהזכרנו מצויים בו. נשים צעירות יותר אלה מוש-
פעות במידה ניכרת מסגנון מחולות-הגברים. מאז עלייתם
ארצה נוהגים הגברים והנשים לרקוד יחד. דבר זה היה בלתי
אפשרי בתנאי המסורת העתיקה. מאז 1950 העדיפו הנשים
את מחולות הגברים המלהיבים על פני מחולות אמהותיהן,
המסורתיות, המאופקים והצנועים. רבות מהנשים שגדלו ביש-
ראל טוענות שלא איכפת להן כלל אם מחולות מסורתיות אלה
ישכחו, כי הן מעדיפות לרקוד עם הגברים.

מחול הנשים התימניות אמנם נחקר, אך אין ספק שאוצר
בלום של חומר מחכה עדיין לחוקר. מחול הנשים הוא מסורת
עצמאית מפותחת, ואין מסורת זו "הד" כלל, ואף-על-פי-כן רק
עתה, כעבור 25 שנים, היא מתחילה לזכות בתשומת-הלב לה
היא ראויה.

אולפן איזורי למחול מנשה

„מקובל בתנועה הקיבוצית שתלמיד הלומד לנגן בכלי,
מקבל לשם כך שעות עבודה. מדוע לא יהיה כדבר הזה גם
בתחום המחול? ומדוע על תלמידי-מחול לבסוע תל-אביב,
ולבזבז שלוש שעות של נסיעה למען קבלת שיעור אחד? —
שואלת עדה לויט, מרכזת האולפן האיזורי למחול מנשה,
הפועל מזה שנתיים בבנייני האולפן למוזיקה שליד עין-שמר.
והתשובה ברורה — האולפן האיזורי ובי השנה כ-80 תל-
מידים מכיתה ז' ועד לבוגרים בני 30+, אחדים מהם תל-
מידיה של עדה עוד בהיותם במוסד החינוכי, שחזרו לעסוק
ברצינות במחול לאחר שירותם הצבאי ושובם לקיבוציהם.
האווירה בשתי הסטודיות השוכנות במיבנים פשוטים, אבל
נאים, היא אווירה של יצירה. „התוכנית מכוונת לאלה הר-
אים במחול תחום יצירה חשוב בחייהם, וגם לכאלה שסתם
נהנים מעיסוק בתנועה ובריקוד.“

שלוש פעמים בשבוע מתקיימים הלימודים, שני שיעורים
בכל פגישה. והמקצועות מקיפים תחומי מחול שונים: עדה
לויט עוסקת עם חניכיה בלימוד יסודות הכוראוגרפיה;

באלט קלאסי מלמדות לי קסטן, מורה מאמריקה הנמצאת כבר
חמש שנים בארץ, היושבת בכרכור וקלרה יופמן, עולה חדשה
מרוסיה; מחול מודרני מלמדות מיאמי הריץ, רקדנית להקת
המחול הקיבוצית, עדה לויט ורוג'ר בריאנט, רקדן להקת
„בת-שבע“. „לרוג'ר גישה אישית משלו. הוא הגיע אל המחול
לאחר שהיה מתופף בלהקת רוק והוא מביא לשיעורים מיני
כלי-הקשה מעוררי דמיון“ — מספרת עדה. „לי קסטן מלמדת
מחול ג'אז בשיטתיות, כמקצוע ממש, ולא סתם תנועה לצלילי
„שייק“, כמקובל.“

היצירה ופיתוח האישיות היוצרת, אלו מטרות חשובות
בעבודתו של האולפן הנתמך על-ידי המועצה האיזורית, בו
לומדים חניכים מהסביבה הקרובה ותלמידים הבאים ממרחק.
האולפן האזורי כמסגרת ללימודי מחול התפתח בשנים
האחרונות, וכדוגמתו פועלים האולפן בתל-חי שבגליל העל-
יון, אולפן געתון בגליל המערבי, אולפן עמק-הירדן ואחרים.
זו דרך חדשה של הפצת החינוך למחול מחוץ לערים הגד-
לות גם בתחומי בית-הספר התיכון, ועל רמה מקצועית
גבוהה יותר.